

Seminar

EESTI MAAILMAHARIDUSE PABER

6.-7. november 2009, Laulasmaa

Kokkuvõte

Seminar

EESTI MAAILMAHARIDUSE PABER

6.–7. november 2009, Laulasmaa

Kokkuvõte

OSALEJAD

Kadri Aavik, Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus
Kaja Ainsalu, Euroopa Noored Eesti büroo
Evelin Andrespok, Arengukoostöö Ümarlaud
Arvo Anton, GLEni vabatahtlik
Kelly Grossthal, Avatud Eesti Fond
Johanna Helin, Jaan Tõnissoni Instituut
Mari-Helene Kaber, Humana Estonia
Mari-Liis Jakobson, raportöör
Tiina-Katrina Kaber, Humana Estonia
Eric Katskowski, Tegusad Eesti Noored
Keio Kovalevski, Eesti Ajalooõpetajate Selts, Tabasalu Ühisgümnaasium
Riina Kuusik, Fairtrade Eesti
Kristiina Ling, Eesti Euroopa Liikumine
Sille Lukk, Eesti Õpilasesinduste Liit
Heli Mänd, Eesti Kunstiõpetajate Liit
Kristi Ockba, Jaan Tõnissoni Instituut
Ruta Pels, People to People Estonia, Global Education Week koordineerija Eestis
Nastja Pertsjonok, Jaan Tõnissoni Instituut, Eestimaa Loodusfond
Marje Pihlak, Välisministeerium
Toomas Roolaid, moderaator
Jorma Sarv, moderaator, Kultuuriministeerium
Siim Soplepmann, Eesti Roheline Liikumine
Piret Tamberg, Arengukoostöö Ümarlaud
Helle Tiikmaa, vabakutseline ajakirjanik
Einar Värä, Haridus- ja Teadusministeerium

Välisekspertid

Rilli Lappalainen, Kehys, CONCORD
Gordana Berjan, Euroopa Nõukogu Põhja-Lõuna Keskus

Ürituse korraldas Arengukoostöö Ümarlaud.

Koostööleping Euroopa Nõukogu Põhja-Lõuna Keskuse ning Euroopa Komisjoni koostöötalituse EuropeAid vahel.
North-South Centre, Av. da República, 15-4º, 1050-185 Lisboa, Portugal, Tel:+351 213584030, Fax:+351213584072, www.nscentre.org

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
Eesti maailmahariduse paberi eesmärk	4
Maailmahariduse töödefiniitsioon.....	4
Huvirühmade väljaselgitamine	5
Maailmahariduse ülesanded Eestis	6
Välisekspertide kommentaarid.....	7
Arengueesmärkide seadmine	8
Põhja-Lõuna Keskuse roll ja seisukohad.....	11
Kokkuvõte: täiendusi, edasiarendusi	12

Sissejuhatus

Hoiad käes kokkuvõtet 2009. aasta novembri alguses toimunud Eesti maailmahariduse paberi koostamise seminarist. Üritus tõi kokku selle valdkonna eksperdid eri sektoritest ning huvirühmadest, et luua alus strateegilisele dokumendile maailmahariduse edendamiseks Eestis. Seminari korraldas Arengukoostöö Ümarlaud ning rahastasid koostöölepingu alusel Euroopa Nõukogu Põhja-Lõuna Keskus ning Euroopa Komisjoni koostöötalitus EuropeAid.

Maailmaharidus on aktiivne õppimisprotsess, mille eesmärk on kasvatada aktiivseid maailmakodanikke, kes on teadlikud sellest, mis maailmas toimub, millised on sündmuste põhjused ning kuidas kõik see meid mõjutab. Aktiivne maailmakodanik tahab ja oskab avatud oleku ning teadliku ja eesmärgipärase tegutsemise kaudu maailma paremaks teha.

Maailmahariduse tegevused Eestis on edenenud käsikäes arengukoostöö edasiliikumisega alates 1998. aastast, kui välisministeeriumi eelarve kaudu eraldati riigieelarvest esimest korda vahendeid arengukoostööks ja humanitaarabiks. Juba 2001. aasta 15. oktoobril kutsuti kokku esimene arengukoostöö ümarlaud, kus olid esindatud valdkonnaga seotud ministeeriumid ja kodanikuühendused. Ümarlaua tegevused olid küllaltki ebaregulaarsed ja mitteformaalsed ning sisulisi tegevusi viidi ellu osalevate organisatsioonide kaudu. Poliitiliste ja ühiskondlike arengute tulemusel registreeriti 15. veebruaril 2007 Arengukoostöö Ümarlaud (AKÜ) sõltumatu mittetulundusühinguna, mis sai oluliseks tugiorganisatsiooniks maailmaharidusega tegelevatele kodanikuühendustele. Aastate jooksul on Euroopa Komisjoni ja välisministeeriumi rahastuse toel hakatud Eestis üha enam ellu viima maailmahariduse tegevusi.

Alates 2008. aastast on AKÜ liikmete initsiatiivil võetud tõsisemalt eemärgiks leida maailmaharidusele laiapõhjalist ja süsteemset toetust kogu ühiskonnas. Eesmärgi saavutamiseks toimus 2009. aasta maikuu esimene avalik laiema kõlapinnaga maailmahariduse konverents „Maailmahariduse kogemused ja võimalused Eestis”, mille avas välisminister Urmas Paet ning kuhu läkitas kirjaliku pöördumise ka haridus- ja teadusminister Tõnis Lukas. Üritusel toimus aruteludes ilmnes selge vajadus laiapõhjaliste sektoritevaheliste kokkulepete saavutamiseks selle kohta, milliste tegevustega ja kuidas maailmaharidust Eestis edendada.

Konverentsil tõstatatud küsimusele vastuse otsimiseks kutsuti valdkonnaga seotud eksperdid Laulasmaale. Seminariga sooviti intensiivselt edendada nii huvirühmade vahelist teineteisemõistmist ja kokkuleppeid struktureeritud tegevusteks kui ka anda sisendit regionaalse koostöö arendamiseks. Soovitud tulemusteni jõudmiseks koostatakse dokument tööpealkirjaga „Eesti maailmahariduse paber” (edaspidi paber), millest võiks hiljem lähtuda ka potentsiaalne riiklik arengustrateegia.

Paberi kirjutamist hakkab vedama AKÜ ja selle maailmahariduse töörühm. Samas tähtsustati konsultatsioone seotud ning huvitatud osapooltega. Sellega tehti algust juba Laulasmaa seminaril ning paberi kirjutamise käigus toimuvad konsultatsioonid ka nende osapooltega, kes seminaril ei osalenud. Sektoritevaheline koostöö peab jätkuma ka paberi elluviimisel.

Eesti maailmahariduse paberi eesmärk

Seminaril leiti, et paberi eesmärk peaks olema:

- tihendada ja tõhustada sektoritevahelist koostööd;
- saavutada riiklik/ametlik tunnustamine kodanikuühenduste tööle ja luua võimalus saada kaasatud;
- koguda tulevase riikliku arengukava või strateegia koostamiseks vajalikke sisendeid;
- luua võimalike rahataotluse tarbeks autoriteetne allikas, millega tõendada partnerite koostööd ning projekti pikemat sivistatust;
- osaleda tõhusamalt üleeuroopalises protsessis, kus maailmahariduse arengute väljaselgitamine ning eesmärki-de seadmine on üha enam aktuaalne.

Maailmahariduse töödefiniitsioon

Ühise arusaama tekkimiseks ja seminari arutelude piiritlemiseks toimus diskussioon maailmahariduse töödefiniitsioonis kokkuleppimiseks. Rõhutati, et ei paberi ega Laulasmaa seminaril eesmärk pole maailmaharidust taas defineerida, vaid panna paika seotud valdkonnad ja partnerid.

Teemadejaotusel võeti mõtteharjutusena aluseks „Eesti arengukoostöö ja humanitaarabi arengukavast aastateks 2006–2010”, mille põhjal oleks teemad järgmised:

- inimareng (vaesus, laste suremus, hariduse kättesaadavus);
- rahu ja inimõiguste tagamine (demokraatia, rahu);
- kaubandus ja majandus (õiglane kaubandus, tarbimine);
- säästev areng (keskkonnakaitse küsimused);
- sooline võrdõiguslikkus;
- arengukoostöö (rahvusvaheliste arengueesmärki-de saavutamine).

Osalejad rõhutasid poliitilise kultuuriga seonduvaid probleeme, vajadust juurutada vastavate valdkondade väärtusi, hoiakuid ja käitumismalle ühiskonnas laiemalt. Oluliste maailmahariduse valdkondadena lisati loetellu kultuur ja religioon.

Ühe alternatiivse lähenemisviisina pakuti välja omandatud pädevuste põhine käsitlus, sest maailmahariduse eesmärk on kujundada väärtusi, hoiakuid, käitumismalle. Teise alternatiivina nimetati õppekava valdkondade (nt kodanikuharidus, ettevõtlikkus, väärtuskasvatust) põhiseadust, millele tuleks lisada aspektid, mis on seotud maailmaga väljaspool Euroopat.

Huvirühmade väljaselgitamine

Paberi edukaks elluviimiseks on oluline määrata kindlaks kodanikuühiskonna, avaliku sektori ning erasektori huvirühmad, kes juba tegelevad maailmahariduse temaatikaga või on sellega potentsiaalselt seotud. Oluline on kaasata nii riigisiseseid kui ka rahvusvahelisi partnereid. Olulisemate struktuursete huvirühmadena toodi välja:

Avalikus sektoris:

- ministriumid (eeskätt Välisministeerium, Haridus- ja Teadusministeerium, Sotsiaalministeerium, Kultuuriministeerium) ning nende allasutused (nt Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, Eesti Noorsootöö Keskus, Kodakondsus- ja Migratsiooniamet, Illuka Varjupaigataotlejate Vastuvõtukeskus);
- Riigikogu (komisjonid, sõprusrühmad, temaatilised toetusrühmad);
- kohalikud omavalitsused ja nende allasutused (nt kultuuri-, haridus- ja noorsootööasutused);
- õpetajate kutseühingud (ühiskonnaõpetus, ajalugu, geograafia, bioloogia, kunstipeetus jt);
- avalik-õiguslikud ülikoolid;
- koolid, õpilased;
- avalik-õiguslik meedia;
- välisriikide saatkonnad Eestis;
- Euroopa Liidu institutsioonid (Euroopa Komisjoni ja Euroopa Parlamendi Eesti esindus, Eesti saadikud Euroopa Parlamendis jt);
- Euroopa Nõukogu;
- ÜRO allorganisatsioonid (UNESCO, UNICEF, UNIFEM, UNICHR jt).

Kolmandas sektoris:

- mittetulundusühingud ja sihtasutused, mis tegelevad/ võiksid tegeleda aktiivselt maailmahariduse teemadega (AKÜ liikmed, Avatud Eesti Fond, AIESEC, Uue Maailma Selts, Kinobuss, PÖFF, Heateo Sihtasutus, Vastutustundliku Ettevõtluse Foorum, Külaliikumine Kodukant, Rotary ja Lions klubid, jäätmete ja taaskasutusega tegelevad organisatsioonid, kirikud ja usuorganisatsioonid jt);
- katusorganisatsioonid kui võimalikud teabe ja kokkulepete vahendajad (Arengukoostöö Ümarlaud, Eesti Mittetulundusühenduste ja Sihtasutuste Liit, Eesti Kaubandus-Tööstuskoda, Eesti Üliõpilaskondade Liit, Eesti Õpilasesinduste Liit, Eesti Noorteühenduste Liit, Eesti Lastekaitse Liit, Eesti Keskkonnaühenduste Koda, Eesti Naisteühenduste Ümarlaud, Rahvusvaheline Rahvuskultuuride Ühenduste Liit Lüüra, Vabatahtliku Tegevuse Arenduskeskus jt);
- riigi poolt ellu kutsutud mittetulundusühingud ja sihtasutused (Kodanikuühiskonna Sihtkapital, Integratsiooni Sihtasutus, Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus, Sihtasutus Archimedes, UNESCO Eesti Rahvuslik Komisjon, UNICEF Eesti Rahvuskomisjon, Eesti Täiskasvanute Koolitajate Assotsiatsioon Andras jt).

Erasektor:

- kaubandusettevõtted (maaletoojad, jaeketid, ökopoed);
- turismiorganisatsioonid;
- vastutustundlikud ettevõtjad (eraannetajatest aktivistid, sotsiaalse kallakuga ettevõtjad jt);
- kirjastused (sh õpikute kirjastajad);
- eraülikoolid;
- erameedia.

Samas tõdeti, et seotud organisatsioone on veel palju ning see loetelu vajab tulevikus kindlasti täiendamist.

Maailmahariduse ülesanded Eestis

Järgmiseks sõnastati probleeme, mis seonduvad maailmahariduse juurutamise, leviku ja omaksvõtuga kolmes keskses peetud valdkonnas. Seminaril osalenud jagunesid kolme gruppi, milles arutati hariduse, institutsionaal-poliitilise dimensiooni ning kultuuriga seonduvaid kitsaskohti Eestis. Töötati mudeliga, mille alusel prooviti välja tuua kesksed probleeme maailmahariduses ja nende omavahelisi seoseid ning kindlaks teha nende avaldumisvorme ehk sümptomeid ühiskondlikes hoiakutes.

Ettekandeid kommenteerisid väliseksperdid Gordana Berjan (Euroopa Nõukogu Põhja-Lõuna Keskuse haridus- ja noorsooalonna koordinaator) ning Rilli Lappalainen (Soome arengukoostöö kodanikuühenduste Euroopa Liidu eestkosteororganisatsiooni Kehys pikaajaline tegevjuht ning ligi 1600 Euroopa arengukoostöö ja humanitaarabi ühendust esindava CONCORDi nõukogu liige).

HARIDUS

Probleem/sümpptom	Põhjused
Koolide, õpetajate ja noorsootöötajate vähene huvi.	Üldine madal ühiskondlik sotsiaalne empaatia.
	Maailmahariduse definitsioon ja väljund on ebaselge.
	Vähene paindlikkus formaalses hariduses.
	Eesti-keskne meedia.
Õpetajate vähene pädevus globaalse teadlikkuse arendamiseks.	Puudused õpetajate koolituses ja õppematerjalide olemasolus/kättesaadavuses.
Formaalne haridus ei tähtsusta alati õpilaste eneseväljendamisoskuste arendamist. Interaktiivsete õppemeetodite valik on vähesel määral kasutusel (väitlus, esseed, filmid jt).	Liiga tihe programmiline õppekava.
	Puudub sidusus õppeainete vahel.
Sobivate õppematerjalide ja ekspertiisi puudus.	Maailmahariduse teemade ekspertide vähesus.
	Rahapuudus materjalide tootmiseks ja levitamiseks.
	Kõrgharidusvõimaluste puudumine ekspertide koolitamiseks.
	Vähe võimalusi otsesteks kontaktideks arengumaadega.
Vähene koordineeritus maailmaharidusega tegelevate hulgas. Juurdepääsu puudumine väljaspool tõmbekeskusi.	Tegijate vähesus ja madal motiveeritus.
	Maailmaharidusega tegelevate kodanikuühenduste ebastabiilsest rahastusest tulenev vähene pakkumine ja koordineerimissuutlikkus.

INSTITUTSIOONID JA POLIITIKA

Probleem/sümpptom	Põhjused
Erinevate poliitikate vähene sidusus.	Avaliku sektori poliitikate eesmärgistatus on nõrk ja delegeerimisvõime ebapiisav.
Riik ei delegeeri maailmahariduse pakkumist kodanikuühendustele.	Ministeeriumite vähene koostöö.
	Üldine avaliku sektori madal delegeerimisvõime.
	Kodanikuühendused on veel kohati liiga nõrgad teenusepakkujad.
Kodanikuühenduste nõrk koostöövõimekus.	Ebapiisav poliitilise analüüsi võimekus ja võimekate kõneisikute vähesus.
	Kodanikuühenduste finantsiline sõltuvus avalikust sektorist.
	Kaasamine toimub liiga hilja; arvamustega ei arvestata, sest koostöötraditsioon on nõrk ja avalik sektor ei näe kaasamise lisaväärtust.
	Kodanikuühendused ei saa tagasisidet oma panuse mõjust.
Avalik sektor ei toeta sotsiaalselt vastutustundlikku /sotsiaalset ettevõtlust.	Avalikus sektoris puudub harjumus ja kogemus sotsiaalse ettevõtluse toetamisel.

KULTUUR JA AVALIK ARVAMUS

Probleem/sümptom	Põhjused
Avalikkuse vähene toetus maailmahariduse väärtustele ja üldine pehmete väärtuse kehv positsioon avalikus sfääris. Edukultus. (Põhjendamatu) küünilisus ja vaimne suletus.	Liberalismi kummardamine.
	Pragmatistlik ellusuhtumine.
	Madal sotsiaalne empaatia.
	Ühiskonna patriarhaalsus.
	Hirm tundmatu ja võõra ees. Hirm rahvusliku väljasuremise ees.
	Enesekriitilisus oma olemuse, aga mitte oma vaatenurga suhtes.
	Meedia Eesti-kesksus ja stereotüüpsus.
Laenatud võõrtegelikkus: kriitikavabalt võetakse üle mujal maailmas tekkinud stereotüüpe ja negatiivseid nimetajaid isikute ja nähtuste kohta.	Identiteedikriis: soovitakse olla eurooplased ja maailmakodanikud, ent samas ka eestlased.
	Ajaloolisest taustast tulenev suletus ja seetõttu vähene isiklik kokkupuude laiemal maailmal.
Madal ühiskondlik aktiivsus hoolimata laialdastest eneseteostusvõimalustest ja uuendusmeelsusest.	Eesti väiksusest tulenev ressursside puudus (finantsid, inimkapital jt).

Positiivsete võimalustena rõhutati eestlaste uuendustele orienteeritust, uudishimulikkust ning riigi väiksusest tulenevat eneseteostusvõimaluste paljusust ja paindlikkust.

Välisekspertide kommentaarid

Rilli Lappalainen nimetas kõiki kolme dimensiooni äärmiselt oluliseks ning rõhutas, et kõigile neile tuleks läheneda detailselt. Oma kommentaaris tutvustas ta neid olulisemaid probleeme ning võimalikke lahendusi maailmahariduse valdkonnas, mida ta Soome kogemuse näitel olulisemaks pidas. Samuti juhtis ta tähelepanu dokumendile „Euroopa konsensus arengupoliitikas: arenguhariduse¹ ja arengualase tõstmise tähtsus“² (edaspidi konsensus), mis annab raamistiku eri riikide vastava valdkonnaga tegelejatele ning võimaldab koordineerida tegevusi, õppida teiste kogemustest ja leida toetust oma initsiatiivile ka piirideülesel tasandil.

Maailmaharidus on Lappalaineni sõnul Euroopa Liidus kiire arenguga valdkond. Konsensus loomine ELi institutsioonide, liikmesriikide, kodanikuühiskonna ja teiste sidusrühmade esindajate poolt sai alguse Soome eesistumise ajal 2006. aastal ning see valmis juba 2007. aastaks. Praeguseks on mitu liikmesriiki kohaliku tasandi tegevused sellega ühtlustanud ning loonud sellest lähtuvalt riiklike strateegiaid. Lappalaineni hinnangul on positiivne, et arengud toimuvad konsensus raamistikus (st samas suunas teiste riikidega), sest riikide koostöö on arengupoliitikate jätkusuutlikuks väljatöötamiseks oluline mitmes mõttes. Konsensus loob ka võimaluse õppida teiste riikide kogemustest.

Soomes on maailmahariduse valdkonna edendamiseks loodud mitu strateegiat, millest viimane, 2010. aasta strateegia on keskendunud kõrgharidusele. Teatavaid arenguid on Lappalaineni sõnul juba võimalik välja tuua: näiteks loodi Oulu Ülikooli maailmahariduse professor.

Ühtlasi juhtis ta tähelepanu asjaolule, et üksnes riiklikele strateegiatele keskendumine saab olla vaid osa lahendusest, sest muidu võivad kodanikeühendused, kes on samuti äärmiselt olulised osalejad maailmahariduse kontekstis, tunda end kõrvalejätetuna. Samas tunnustas ta valitsuse initsiatiivi kaasata palju osalisi sellesse protsessi.

Soomes koostatud maailmahariduse manifestis on põhirõhk maailmahariduse kvaliteedil. Lappalaineni hinnangul kannustab see ka kodanikuühendusi pingutama ning pakutavaid teenuseid arendama. Välja on käidud idee maailmahariduse kvaliteedimärgi väljatöötamisest, mis tagaks valdkonna kontrollitud ning ühtlase arengu.

Üks põhiline probleem nii Soomes kui ka Eestis maailmahariduse ühtlase kvaliteedi tagamisel on vähene tegevuste koordineeritus ühenduste vahel. Lappalaineni töi näite olukorrast, kus samal ajal olid ühte kooli tulnud maailmaharidusest kõnelema nelja organisatsiooni esindajad, kuid mõnes teises polnud käinud mitte kedagi. Lahendusena pakuti välja kohaliku koordinaatori ametikoha loomine, kes nüüdseks Oulu linnas juba töötab ja haldab maailmaharidusega haakuvaid tegevusi selles piirkonnas.

Rahastamisega seotud põhilise probleemina Soomes nimetas Lappalainen seda, et seni on vahendid tulnud peamiselt ühest allikast ning nende jagamine on olnud esmajoones välisministeeriumi ülesanne. Viimasel ajal aga pole maailmahariduse teema enam nii atraktiivne ning seetõttu eelarvet vähendatakse. Euroopa Komisjoni rahastus on samas üha keerulisemalt kättesaadav, sest maailmaharidus on muutunud aktuaalseks kogu Euroopa kodanikuühenduste hulgas ja konkurents toetustele on tihenenu.

Rahavoogude aktiveerimise võtmeks on tema sõnul just nimelt koostöö. Rahastuse saamiseks tuleb luua partnerlussuhteid teiste (riikide) ühendustega ning omada palju kontakte. Kasvanud konkurents kannustab otsima ka uusi tegevus-

¹ Arenguharidust kasutatakse siin samatähenduslikult maailmaharidusega.

² http://ec.europa.eu/development/icenter/repository/PUBLICATION_CONSENSUS_ET-067-00-00.pdf

meetmeid ja nendegi leidmiseks on oluline koostöö teiste ühenduste, kohalike omavalitsuste, rahvusvaheliste organisatsioonide ja teistega.

Maailmahariduse sihtrühmana näeb ta lisaks laiemale avalikkusele ja haridussüsteemiga seotud inimestele ka kodanikuühendusi. Üheks maailmaharidusega haakuvaks aktuaalseks teemaks Soome ühiskonnas on näiteks immigrantide integreerimine. Lappalaineni sõnul on Soomes nii mitmeid natsionalistlikult meelestatud ühendusi kui ka migrantide assotsiatsioone, kelle lepitamisel võiks olla kolmandal sektoril kui maailmahariduse edendajal oluline roll. Lisaks on tähtis töö arvamuslimetritega, kes seisavad maailmaharidusele lähedalseisvate teemade eest (nt kliimamuutused), et võimaldada maailmahariduse teematil pildile jääda ning olla üldsusele hoomatavam.

Üks võimalus teadvustada maailmahariduse sisuks olevaid globaalprobleeme on tema hinnangul kampaaniad nagu nn punanina kampaania (*Red Nose Day*), mida tähistatakse alates 2007. aastast ka Soomes (*Ylen Hyvä* – YLE aitab). Tege- mist on heategevuskampaaniaga, mille käigus näidatakse terve päeva vältel dokumentaalfilme, intervjuusid ja reportaa- že ning kogutakse mõne arenguteemalise probleemi leevendamiseks raha.

Ka **Goranda Berjan** rõhutas, et ehkki seminaril oli vaatluse all riiklik kontekst, on samade probleemide ees paljud tei- sedki Euroopa riigid. Ka tema rõhutas koostöö olulisust raskuste lahendamisel.

Eesti institutsioonilisi ja poliitilisi ülesandeid kommenteerides rõhutas ta, et eri sektorite ning ka nende erinevalt püs- titatud eesmärkide vahel eksisteerib alati teatav pingeline. Samas on oluline pidada silmas protsessi tervikuna. Riikliku tasandi kokkulepete ning koostöö alusena soovitas ta kasutada näiteks Euroopa Nõukogu Põhja-Lõuna Keskuse, kus ka Berjan hetkel töötab, loodud käsiraamatut „Global Education Guide”.

Samas nentis ta, et maailmahariduse põhimõtete omaksvõtmiseks kulub liikmesriikide organisatsioonides palju aega. Kodanikuhariduse olulisuse laiemaks tutvustamiseks kulub Berjani sõnul 20 aastat, enne kui see muutus loomulikuks ning väärtustatuks. Seega tuleb valmis olla selleks, et ka maailmahariduse edendamine võib sama kaua aega võtta.

Berjan soovitas ka silmas pidada, et maailmaharidus pole üksnes konkreetse rahvusliku keskkonna küsimus, vaid ka maailmakodanike kasvatamine.

Arengueesmärkide seadmine

Teise seminaripäeva põhiülesanne oli püstitada väljatoodud probleemidest lähtuvaid arengueesmärke ning leida viisid nende saavutamiseks. Eesmärgi püstitamisel järgiti SMART-mudelit, mille kohaselt peab eesmärk olema piisavalt spetsiifiline, mõõdetav, saavutatav, asjakohane ning teatud aja jooksul realiseeritav.

Esmalt vaadeldi eelmisel päeval kaardistatud valdkondlikke probleeme, millest lähtuvalt sõnastati iga valdkonna üldine strateegiline eesmärk. Seejärel piiritleti spetsiifilisemad rakenduseesmärgid neile vastavate detailsete mõõdikute, meetmete ning tegevuste, tegijate ja/või vastutajatega.

Haridusvaldkonna töörihm esitas põhieesmärgina Eesti elanikkonna, eriti noorte suurema teadlikkuse maailmaasja- dest ja suurema valmisoleku kaasalõõmiseks aastaks 2015. Selle saavutamiseks püstitati viis alameesmärki, mis koon- dati lõpuks kolme põhilise üldnimetaja alla.

HARIDUS		
Üldine arengusuund: kõikides haridusvaldkondades (formaalne ja mitteformaalne haridus, täiskasvanuharidus) puutuvad õppijad kokku maailmahariduse teemadega.		
Eesmärk	Mõõdik	Tegevused
1. Maailmaharidusega seotud õppe- ja huvialatöösse (formaalne/mitteformaalne) kaasatud haridusasutuste arv ja õpilaste osakaal on suurem.	Kaasatud õpilaste ja maailmahariduslike programme läbi viivate koolide ja noortekeskuste (suht)arv.	Õpetajate koolitamine: maailmaharidus baasõppes, täiendõpe.
		Õppematerjalide ja programmide väljatöötamine ja rakendamine.
		Koolitajate koolitamine ja vahetult noorte koolitamine (eelkõige mitteformaalne haridus).
2. Täiskasvanuhariduses maailmahariduse teemadega vahetult kokku puutuvate õppijate osakaal on suurem.	Täiskasvanuharidusse kaasatud organisatsioonide arv ja õppijate (suht)arv.	
3. Suurem hulk kodanikeühendusi viivad ellu maailmaharidusliku sisuga tegevusi.	Maailmaharidusliku sisuga projektide arv, nende arv kasvab.	Koostöö katusorganisatsioonidega.
		Lobitöö rahastajate seas (maailmahariduse teemade sidumine rahastust pakkuvate programmidega).
		Ministeeriumite maailmaharidusega seotud rahastusallikate koondamine, tervikpildi ja süsteemi loomine.

Rõhutati, et tuleks seada konkreetsemad eesmärgid, näiteks kaasatud koolide arv ning kriteeriumid, mille alusel need välja valitakse. Selleks on tarvis hetkeolukorra analüüsi nii praegu maailmahariduslikku õpet kasutavate koolide kui ka tulevikus koolitavate kohta. Pakuti välja, et mõõdetavuse kriteeriumi rahuldamiseks on võimalik kokku lugeda koolitustel ja muudel niisugustel üritustel käinud isikud ning organisatsioonid, keda nad esindavad. Öeldi, et juba praegu saaks kaardistada Humana, Jaan Tõnissoni Instituudi, Eesti Rohelise Liikumise ja teiste ühenduste koolitustel osalenuid, kuid märgiti, et osalenute arv ei näita reaalselt õpetamise taset.

Samuti küsiti, kelle kohustus peaks olema koolitustel osalejate üle arve pidamine. Pakuti välja AKÜ, kuid selle nõrkusena toodi välja AKÜ-le pandavate ülesannete liiga suur maht võrreldes olemasolevate väheste inim- jm ressursidega.

Peale koolitamise käidi eesmärgi saavutamise meetmetena välja ka õppematerjalide ning -programmide väljatöötamine ja rakendamine. Materjalide loomiseks vajaminevaid vahendeid soovitas töögrupp taotleda fondidest või riigitasandilt, samas toodi välja, et õppeprotsessi kulusid saaks katta ka koolide eelarvest. Toonitati ka, et uute veebiportaalide loomise asemel peaks tootma sisu juba olemasolevatele (www.terveilm.net, www.maailmakool.ee, noorte.maailmakool.ee jt). Siiani on sisutootmine toimunud kodanikuühenduste koostöös ning leiti, et seda meetodit peaks ka tulevikus jätkama.

Probleemina toodi välja koolitusvaldkonnas kehtivad vaba turu reeglid: koolitusi saavad sisustada, tellida ning pakkuda kõik oma tahte kohaselt ning konkreetseid standardeid maailmahariduse komponendi või väljatöötatud materjalide kaitseks ette kirjutada ei saa. Samuti leiti, et noorsootöö ühendustel on vähene huvi maailmahariduse vastu, sest nad ei ole piisavalt teadlikud maailmahariduse sisust ning koolitusvõimalustest.

Lahendusena pakuti võimalust kujundada välja kompetentsikeskus, mis peaks kasvatama koolitusvaldkonnas ja avalikkuses üldisemalt mõjukust ning teadvustama asjaosalistele maailmahariduse vajalikkust ja sisu. Taas pakuti välja, et kuna AKÜ-l on informatsiooni maailmahariduses nii Eestist kui ka välismaalt, oleks ühendusel potentsiaal arenda selliseks kompetentsikeskuseks. AKÜ esindaja sõnul eeldab keskuse loomine aktiivsuse suurenemist mitte üksnes koordinaatorite, vaid just maailmahariduse elluvijate poolt. Kokkuvõttes tõdeti, et maailmahariduslike koolituste ning materjalide väljatöötamine võiks olla ka üheks strateegiliseks eesmärgiks, ja seda eeskätt üha suurema hulga kodanikuühenduste aktiivses tegevuses.

Samuti pakuti üheks valdkondlikuks eesmärgiks suurendada otsustajate ja rahastajate (nt kohalikud omavalitsused, ministeeriumid, Riigikogu ning fondide esindajad) teadlikkust maailmaharidusest. See võiks toimuda eeskätt nende katusorganisatsioonide kaudu, mis puudutavad haridust ja noori, aga ka teiste ühenduste kaudu. See muudaks efektiivsemaks ka haridusalase koostöö ning koordineerituse. Mõõdikuna pakuti välja ka eestkostetöö tulemuslikkust, kuid otsustati lõpuks, et see punkt on suunatud pigem institutsionaal-poliitilisele dimensioonile, mitte otseselt haridusele, ning jääb seega välja.

Institutsionaalsete ja poliitiliste teemadena nimetati algselt üldise eesmärgina ühiskondlikku avanemist ning suuremat teadlikkust väljaspool Eestist ja Euroopat toimuvast. Sellist lähenemist kritiseeriti aga kui liiga üldist ning mitte otseselt poliitilise dimensiooniga seonduvat, mistõttu keskenduti edasistes aruteludes institutsionaalse poliitika tasan-

dile ning sõnastati sisulise ning tulemusliku koostööna poliitilisel tasandil. Koostööd ei nähtud üksnes avaliku sektori ja kodanikuühiskonna vahelisena, vaid ka sektorisisenesena poliitiliste institutsioonide (kohalikud omavalitsused, ministeeriumid ja nende allasutused) sees ja vahel ning kodanikuühenduste hulgas.

INSTITUTSIOONID JA POLIITIKA		
Üldine arengusuund: toimub süstemaatiline, teadmistepõhine ja tulemuslik maailmahariduse edendajate koostöö nii kolmanda ja avaliku sektori vahel kui ka sektorite sees.		
Eesmärk	Mõõdik	Tegevused
1. Maailmahariduse teemadega tegelevatel ametnikel on valdkonnast head teadmised.	Koolitusel osalenud ametnike arv (osakaal sihtgrupist).	Identifitseerida ametnikud, kelle tegevused kattuvad, ja fookustada koostööd.
		Vastavate ametnike koolitamine.
2. Sektoritevaheline koostöö on korrapärane ja lähtub paremast olemasolevast teadmistest.	Aktiivne osalemine võrgustikes.	Arendada/luua võrgustikud, kus toimub regulaarne koostöö sektorite vahel.
		Maailmahariduse teemalise rakendusliku teadustegevuse kasutamine/ käivitamine (stipendium, temaatika kaasatus ülikoolide õppekavadesse).
3. Lobitöö, mis tähtsustab maailmahariduse olulisust riiklikes otsustes, on tulemuslik.	Riigieelarve toetuste maht. Ametnike arv. Sotsiaalse ettevõtluse tähtsustamise märgid.	Rahvusvaheline koostöö ja kogemuste vahetus.
		HTM, VM ja AKÜ loovad koostöös ühise arusaama, mis lähtub MH eesmärkidest ja olemusest.
		Maailmahariduse organisatsioonide omavahelise konsensuse loomine.
		Sotsiaalse ettevõtluse teema sisenemine riigihangetesse ja EASi skeemidesse.

Esimese alameesmärgina ning efektiivse koostöö tagajana pakuti välja, et võtmeinstitutsioonides oleksid vastutavad ametnikud, kelle pädevusse kuuluks maailmahariduse teemadega tegelemine. See ei tähendaks ilmingimata uute ametikohtade loomist, vaid teatud ametnike tööülesannete hulka lülitamist. See võimaldaks hõlpsamalt piiritleda inimeste ringi, kes võiksid moodustada maailmaharidusega tegeleva poliitikavõrgustiku, ning tooks maailmaharidust arvestavate poliitikate menetlemisse jätkusuutlikkust. Ühe võimalusena pakuti välja, et see võiks olla isik, kes on ühtlasi kaasamis-koordinaator ja/või kelle ekspertis sisuliselt selle teemaga haakuks. Oluliseks peeti eelkõige nende isikute sisulist kompetentsust maailmahariduse valdkonnas, mitte üksnes formaalsete vastutussisikute olemasolu. Selle punktiga annaks ühtlasi liita haridusvaldkonna analüüsist tõstatunud vajaduse koolitada otsustajaid ja poliitikuid.

Samuti toodi olulise alameesmärgina välja vajadus maailmaharidust puudutavate üldstrateegiatega paremaks koordineerituseks ministeeriumide vahel. Näiteks stipendiumide määramisel ei tohiks lähtuda vaid kõrgharidusstrateegiast, vaid ka teiste ministeeriumide ja huvigruppide vajadustest ning strateegiatest. See ei tähenda, et kõik strateegiad peaks ümber kirjutama, vaid et toimuks rohkem konsultatsioone, mida selline poliitikavõrgustik võimaldaks.

Tõstatati ka küsimus, kuidas mõõta, kas vastavad isikud on olulistest institutsioonides olemas. Lahendusena pakuti võimalust kontrollida selle punkti realiseeritust ametijuhendite või vastavate pädevusvaldkondade kaetuse alusel. Samuti toodi välja statistilise kontrolli võimalus: välisministeeriumi tellitava arengukoostöö teadlikkuse uuringusse, mille käigus toimub nii omnibus kui ka arvamustöö uuring, võiks kaasata ka kõnealuste institutsioonide vastavaid töötajaid.

Eestkostetegevuse võimekuse arendamise hea võimalusena pakuti välja korraldada mõni suurem ühine temaatiline üritus. Paralleelina toodi välja kultuuridevahelise dialoogi aasta projekt, kus nii avaliku sektori ametkonnad kui ka kodanikuühiskonna esindajad pidasid ühiseid nõupidamisi seisukohtade kujundamiseks ning ürituste kavandamiseks.

Samuti käidi taas kord välja sotsiaalse ettevõtluse suurema toetamise eesmärk avalikus sektoris kui üks suurema teadlikkuse indikaator. See võiks rakenduda näiteks avalikel hangetel, kus eelistatakse maailmahariduslikus plaanis sotsiaalselt vastutustundlikke ettevõtteid (nt õiglase kaubandus, globaalne vastutustunne, sotsiaalne vastutus).

Eraldi tähtsustati veel ka rahvusvahelise koostöö olulisust nii maailmahariduse võrgustikes kui ka näiteks Euroopa Liidu suunal selleks, et saada tugevamat toetust maailmahariduse teemade tõstatamisele ka väljastpoolt. Tehti ettepanek eraldi seminariks Euroopa Liidu suunalise eestkostetöö teemal.

Üldine konsensus oli, et kirja pandud eesmärgid ja tegevused ning nende saavutatavus vajavad paberi koostamisel põhjalikumat arutelu.

Kultuurivaldkonna töörühm võttis keskeks eesmärgiks Eesti elanikkonna suurema teadlikkuse maailmahariduse probleemidest. Selle spetsiifilisemaks lahendamiseks püstitati kolm alameesmärki.

KULTUUR JA AVALIK ARVAMUS		
Üldine arengusuund: suurem osa Eesti elanikkonnast teadvustab maailmahariduse teematikat ja sellega seotud käitumismalle.		
Eesmärk	Möödik	Tegevused
1. Maailmahariduse teavitustöö on tulemuslik.	Teadlikkuse protsent erinevate maailmahariduse teemade lõikes – muutumise trendid.	Maailmapäev.
		Fairtrade-kampaania.
		Muud tegevused, mida viivad ellu maailmahariduse organisatsioonid.
		Töö lastega, väärtuskasvatus.
2. Suureneb maailmaharidusliku sisuga kultuurivahetuse kvaliteetsete vahetusprojektide hulk (sh vahetusõpilased ja õpetajad).	Kvaliteetsete projektide arv; maailmahariduse aspekti sisenemine olemasolevatesse projektidesse.	Maailmahariduse organisatsioonide endi vahetusprogrammide jätkuv rakendamine.
		Koostöö teiste kultuurivahetusliku sisuga tegelevate organisatsioonidega ning suuniste, materjalide ja kompetentsi pakkumise, et tõsta maailmahariduse rolli.

Esimene alameesmärk puudutas teavitustöö suuremat tulemuslikkust. Eeskätt peeti teavitustööd kõikide nende ülesandeks, kes endale selle eest paberis vastutuse võtavad. Vastuargumendina väideti, et teavitamisega tegeleb niigi väike hulk ühendusi ning üksnes hetkel aktiivsete tegijate vastutuse võtmine ei ole tulemuse saavutamiseks piisav.

Nenditi, et teiste maailma piirkondadega toimub kultuurivahetust praegu suhteliselt harva. Samas toodi välja, et mitmed organisatsioonid siiski tegutsevad selles valdkonnas (nt People to People Estonia ja AIESEC), kuid need projektid ei ole pahatihti jätkusuutlikud, mida peaks pidama üheks tulemuslikkuse möödikuks.

Kolmanda alameesmärgina pakuti esialgselt välja väärtuskasvatust, mis soosiks maailmahariduse ideaale. Samas tunnustati osalejate väikest jõudlust nende probleemide lahendamisel, sest peale kodanikuühenduste tuleb arvestada ka väga suure ringi teiste ajaosalistega (nt haridusvaldkonna institutsioonid). Samas toodi välja, et väärtuskasvatust on võimalik edendada kaasates erineva meelsusega seonduvaid organisatsioone, nagu kirikut või meediat ja teisi kommunikatsioonikanaleid.

Põhja-Lõuna Keskuse roll ja seisukohad

Pärast võimalike strateegiate arutelu tutvustas **Gordana Berjan** Euroopa Nõukogu juures tegutseva Põhja-Lõuna Keskuse tegevust maailmahariduse edendamisel. Berjan nentis, et paljud seminaril välja toodud teemad on aktuaalsed muulgi, mistõttu oleks koordineeritud tegevustest ning teistelt õppimisest abi. Samas nentis ta, et rahvusvahelisel tasandil on maailmahariduse problemaatikat seotud eeskätt väärtustasandiga, ent Eestis tuuakse välja praktilisemaidki probleeme.

Euroopa Nõukogu (EN) on tema sõnul nagu väike ÜRO, mis tegeleb arengu- ja demokraatiaküsimustega, rahvusvaheliste suhetega, aga ka haridusteemadega. Tihedat koostööd tehakse Euroopa Liiduga, näiteks on välja töötatud koostöömemorandum hariduse valdkonnas.

ENi Põhja-Lõuna Keskus, mida Berjan esindab, on organisatsioon, mis üritab eri riikide koostöös tõsta avalikkuse teadlikkust üleilmse vastastikuse sõltuvuse teemadest ning edendada solidaarsusel põhinevaid poliitikaid ENi laiematest eesmärkidest lähtuvalt. Tegemist on väikese tugisorganisatsiooniga, millel on praegu 21 liiget (Eesti nende hulka ei kuulu). Eesti liikmelisus on ENi Ministrite Komitee otsustada, potentsiaalselt võib see juhtuda juba järgmisel aastal.

Berjan rõhutas Põhja-Lõuna Keskuse eripära, see on avatus ka riikidele väljaspool Euroopat. Tegemist ei ole Euroopa keskse organisatsiooniga, vaid kaasatakse tõesti globaalselt nii põhja kui ka lõuna esindajaid. Hetkel on väljastpoolt Euroopat koostöölepetega hõlmatud seitse riiki.

Keskus kasutab n-õ nelja osapoole läbirääkimiste meetodit (*quadrilogue*): ühtaegu üritatakse töötada põhiliste huvirühmadega, kes tegutsevad erinevatel poliitikaväljadel nii rahvusvahelisel kui ka kohalikul tasandil. Koostööd tehakse nii valitsuste, parlamentide, kohalike võimude kui ka kodanikuühendustega. Lisaks kaasatakse tegevustesse erinevaid välisesindusi ning tehakse süstemaatilisemat koostööd ministeeriumi tasandil. Kuna tegemist on valitsustevahelise organisatsiooniga, on läbirääkimised ning lepete saavutamine pikaajaline ning pingeline protsess, kuid nende siduv jõud on selle võrra potentsiaalselt suurem.

Berjan rõhutas Põhja-Lõuna Keskuse põhimõtet, mille kohaselt kodanikuühendusi ei kutsuta üksnes osalema, vaid ka otsustama. Lisaks riiklikele või kohaliku tasandi institutsioonidele korraldatakse pidevalt seminare ka rahvusvahelistele valitsusvälistele organisatsioonidele, et neid oma tegevustesse paremini kaasata.

Põhiteemad, millega Põhja-Lõuna keskus tegeleb, on seotud haridusega: nende hulgas nii maailmaharidus, inimõiguste, rahu, arengukoostöö, kultuuride dialoogi ning kodanikuühiskonna alane haridus. Nende eesmärk on kriitiliste ning teadlike kodanike kasvatamine. Oma eesmärkide edendamiseks korraldatakse mitmeid üritusi, nagu Euroopa ja Aafrika noortejuhtide tippkohtumine (*Africa-Europe Youth Summit*), maailmahariduse nädal (*Global Education Week*) mitmes riigis (sh Eestis) ja rahvusvahelise noorsootöö kool (*University of Youth Development*). Keskus on andnud välja mitmeid dokumente, nagu kultuuridevahelise dialoogi valge paber, maailmahariduse tööpõhimõtted jt.

Maailmahariduses on eesmärgiks võetud tegevuste ühtlustamine eri riikides. Maailmahariduse tööpõhimõtete väljatöötamine võimaldab Berjani sõnul luua osapoolte seotust ka kohalikul tasandil. Nii nagu tõdeti ka seminari käigus, tekitab maailmahariduse multidistsiplinaarsus mitmeid probleeme institutsioonidevahelise kooskõla saavutamisel. Seetõttu ongi üldise ning kõiki osapooli kaasava siduva soovitusliku dokumendi omamine hea.

Berjan mainis, et Eestis töötatakse palju ELi kontekstis. Seda teeb ka arengukoostöö küsimustega tegelevate kodanikuühenduste katusorganisatsioon CONCORD. Ta rõhutas aga, et EN tegutseb palju laiemalt, haarates ühelt poolt suuremat hulka riike, aga ka rohkem algatusi. Teisalt tõi Berjan Põhja-Lõuna Keskuse nõrkusena välja organisatsiooni vähese tunnetuse. See muudab keerulisemaks ka liitumise nimel tehtava eestkostetöö.

Praegu on Euroopa Komisjoni ning Põhja-Lõuna Keskuse koostöölepingu raames käimas kolmeaastane programm maailmahariduse edendamiseks Euroopa Liidu uutes liikmesriikides. Selle käigus toimus ka see seminar, et selgitada välja kohalikud olud ning tuua kokku kesksed huvigrupid. Berjan toonitas, et seminari kasutegur maailmahariduse edendamisel on üksinda väike ning et on oluline lisaks panna paika ka strateegilised eesmärgid ja koostada tegevusplan. Tegevuste elluviimine võtab kahtlemata aega: näiteks T ehhi Vabariigis alustati vastavate tegevustega juba 2004. aastal ja kuigi praeguseks on Eestist küll ette jõutud, siis teadlikkuse loomine ning koostöövõrgustike tekkimine võtab veel palju aega.

Järgmisel aastal toimuvad koostöölepingu raames regionaalsed seminarid, kus kohtuvad näiteks Balti riikide maailmahariduse huvigruppide esindajad, et jagada oma kogemusi maailmahariduse edendamisel. Berjani sõnul olid Eesti seminaril mainitud probleemid-võimalused peaaegu samad, mida mainiti ka T ehhi Vabariigi ja Austria kohtumise ülevaates, mis tähendab, et Eesti situatsioon ei erine väga palju teistest riikidest. Koostöö võimaldaks ka teadlikkuse analüüsi tasemeid ühtlustada.

Regionaalselt tasemelt liigutakse üleeuroopalisele tasemele aastal 2011, kui toimub üleeuroopaline konverents. Selle käigus loodetakse luua konsensuse kõrvale ka koostööd koordineeriv alusraamistik, milles jagatakse nii valitsusväliste ühenduste, liikmesriikide kui ka Euroopa Liidu tasandi tegevused ning vastastikuse dialoogi põhialused. Seejuures märkis Berjan, et need alused oleksid siiski üksnes protseduurilised, eeskätt soovitakse töötada juba olemasolevate struktuuride ja institutsioonide kaudu.

Kokkuvõte: täiendusi, edasiarendusi

Kahepäevasel seminaril rõhutati eeskätt koostöö suurt osatähtsust nii kodanikuühiskonna, riikliku tasandi osapoolte kui ka rahvusvahelise tasandi tegutsejate vahel. Oluline on arvestada rahvusvahelist kogemust, aga ka olemasolevaid vahendeid ja võimalusi. Korduvalt märgiti AKÜ ja ministriumite ametnike koordineerivat ja teavitavat rolli.

Kokkuvõtvate mõtete seksioonis tõstatati ka maailmahariduse kontseptsiooni küsimus. Toodi välja, et meedia suurem kaasamine ning huvi tekitamine ajakirjanikes on võimatu nii kaua, kui räägitakse lohisevates terminites nagu „maailmaharidus“, „arengukoostöö“ jt. Maailmahariduse teemadel on küllalt lihtne teha noorte diskussioonisateid ning sotsialiseerida vastavaid ideid ka meelelahutuslike saadete kaudu, kuid n-ö kõvade (nt poliitikateemaliste) uudiste kaudu on maailmahariduse teemade kajastamine suhteliselt problemaatiline, sest termin on võõras ning probleemid ei tundu uudisväärtuslikud. Nenditi, et meedia tõhusam kaasamine vääraks ilmselt eraldi arutelu.

Samuti arutleti maailmahariduse termini ingliskeelsete vastete kohta. Hetkel on käigus kaks analoogset mõistet: *global education* (maailmaharidus) ning *development education* (arenguharidus). Viimane neist on vanem termin, seda kasutab eeskätt Euroopa Komisjon, kes on ühtlasi ka maailmahariduse projektide kõige mõjukam rahastaja. ENi Põhja-Lõuna Keskus kasutab eeskätt maailmahariduse terminit. Tegelikult hõlmavad need kaks mõistet samu väärtusi ja teadmisi.

Tehti ettepanek, et enne edasiste tegevuste planeerimist peaks analüüsima seniseid projekte ning initsiatiive. Nimetati, et välisministeeriumi poolt (kaas)rahastatud projektide ülevaade on olemas ministeeriumi veebilehel, kuid tunnustati, et seal esitatud nimekiri ei ole täielik. Tõstatati ka üldisem maailmaharidusalase teabe (nt AKÜ maailmahariduse tööühma koosolekute memode) kättesaadavuse küsimus, see oleks eeldus ka parema koordineerituse saavutamiseks.

Rõhutati, et strateegiadokumentide väljatöötamise protsessis peaks jõudma ka teatava finantsplaanini, kuidas edasisi tegevusi korraldada, ning konkreetsete vastutajateni iga eesmärgi ja tegevuse suhtes.

